

PRIJEVODI I PROMJENE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Marko Alerić, Ivan Tomljenović

Uvod

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj se, zbog tada objavljenih normativnih priručnika (pravopisa, rječnika i gramatike),¹ u određenom smislu učvrstio književni jezik;² jedno je normizacijsko razdoblje završilo.

U skladu s gipkom postojanošću književnih jezika moglo se pretpostaviti da će se i u hrvatskome književnom jeziku s vremenom pojavljivati određene smjernice koje s jedne strane mogu biti prihvaćene i postati dio norme ili s druge strane biti neprihvaćene, pa i dalje ostati odstupanje od postojeće norme.

Do promjena u književnome jeziku dolazi ponajprije zbog toga što i književni jezik, premda u znatno manjoj mjeri od mjesnih, organskih govora, ima sposobnost prilagođavanja promjenjivim komunikacijskim potrebama, odnosno prilagodbi promjenjivih potreba sredine u kojoj se upotrebljava kao komunikacijsko sredstvo. U suprotnom, kada ne bi imao sposobnost prilagodbe, odnosno kada bi bio nepromjenjiv, ne bi mogao pratiti društvene potrebe pa ne bi mogao biti prikladno komunikacijsko sredstvo.

Na to da se u svakome književnom jeziku s vremenom javljaju smjernice koje za posljedicu mogu imati promjenu njegove norme upozoravaju i hrvatski jezikoslovci koji djeluju šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Tako Jonke kritizira lektore koji se

„drže zastarjelih jezičnih savjeta koji su u doba njihove mladosti i školovanja djelomično i bili dobri, ali do danas ih je razvoj književnog jezika mimoišao“ (Jonke 1965.: 20.),

a Pavešić ističe da

„svi jezični savjeti dani o jednom pitanju nisu uvijek posve podudarni“ (Pavešić 1971.: 7), potkrjepljujući tvrdnju činjenicom kako su promjene vremena i prilika uzrokovale i promjene uloge književnoga jezika, a i shvaćanja onoga što književnome jeziku (iz ostalih jezičnih sustava) pripada, a što mu ne pripada.

Promjene je u književnim jezicima najjednostavnije i najpouzdanije proučavati utvrđivanjem razlika u istim tipovima normativnih priručnika objavljenih u različito doba tj. proučavanjem onih jezičnih činjenica u vezi s kojima se u normativnim pri-

¹ Misli se na Brozov Pravopis iz 1892., Maretićevu Gramatiku iz 1899. te Brozov i Ivekovićev Rječnik iz 1901.

² Naziv *književni jezik* upotrebljavamo u značenju standardnoga jezika.

ručnicima mogu utvrditi razlike, s obzirom na to da neka jezična pojava može biti smatrana književnojezičnom promjenom tek od trenutka kada je, kao novo pravilo, nova činjenica književnoga jezika, zabilježena u normativnim priručnicima.

Promjene je mnogo teže i nepouzdanije proučavati u konkretnim govorenim i pisanim djelima jer je za novija konkretna govorena ili pisana djela vrlo teško pronaći takva starija govorena ili pisana djela koja bi u svemu bila jednaka novijima osim u oblicima za koje se može utvrditi da su razlog njihove pojave (zamjene starijih oblika) nova normativna pravila.

Da bi se književnojezične promjene ipak mogle uočavati i u konkretnim pisanim djelima, potrebno je odrediti vrstu pisanoga teksta koja se u istom ili vrlo sličnom obliku javlja u različitim vremenima, odnosno vrstu teksta u kojoj se nastale promjene mogu pripisati samo normativnim promjenama.

Takvoj vrsti teksta mogli bi pripadati prijevodi djela stranih pisaca jer se za njih, općenito, smatra prihvatljivim da osim prevoditeljevu usklađivanju s izvornikom, mogu biti podvrgnute i usklađivanju s normativnim promjenama. U tom slučaju nove činjenice u književnome jeziku mogu djelovati i na prije objavljene tekstove, odnosno na starije prijevode, a doradivanje, posuvremenjivanje ili aktualizacija prijevoda, između ostaloga, može pokazivati kako su se u književnome jeziku pojavile promjene koje su prihvaćene kao normativne i zatim primijenjene i u praksi.

Jezične razlike u hrvatskim prijevodima danske dječje pripovijetke Pale sam na svijetu

Za proučavanja promjena u književnom jeziku mogu poslužiti prijevodi istih djela koje je preveo isti prevoditelj i koja su objavljivana u više različitih izdanja.³ Takvo je djelo pripovijetka danskoga dječjeg psihologa i pisca Jensa Sigsgaarda, *Pale sam na svijetu*, iz 1942. Djelo je na hrvatski preveo Ivan Esih.⁴ Valja naglasiti da je riječ o djelu od pedesetak stranica, dugogodišnjoj obveznoj školskoj lektiri za niže razrede osnovne škole.

³ U slučaju prijevoda različitih prevoditelja bilo bi mnogo teže odrediti u kojoj su mjeri razlike u prijevodima posljedica osobnih prevoditeljevih odstupanja od norme na koje prevoditelj, s obzirom na to da književnoumjetnički stil ne mora u potpunosti odražavati stanje u normativnim priručnicima, ima pravo.

⁴ Ivan Esih (Ljubuški, 7. 8. 1898. – Zagreb, 23. 1. 1966.) doktorirao je psihologiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu ali je polagao i ispite iz filozofije i hrvatskoga jezika te hrvatske i srpske književnosti (vidi: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 330.). Esih je u Nastavnom vjesniku 1931./1932. objavio rad *Kultura književnog jezika (Deset jezičnih zapovijedi)*, a u Nastavnom vjesniku 1933./1934. rad *Kultura jezika u Čehoslovačkoj*. Godine 1940. napisao je Hrvatski pravopisni rječnik za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika i Rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru s pregledom nove turske abecede i slovnice, 1942.

Za ovaj su rad proučena hrvatska izdanja, hrvatski Esihovi prijevodi te pripovijetke iz 1950.,⁵ 1989.⁶ i 2001.⁷ Za proučena se izdanja te pripovijetke može utvrditi:

1. U svim je izdanjima pripovijetka prevedena na hrvatski književni jezik i prevoditelj je isti, Ivan Esih. Bez obzira na to što je prvo izdanje pripovijetke objavljeno u Sarajevu 1950. prijevod se može smatrati i hrvatskim prijevodom ponajprije zbog ovih činjenica: da je prevoditelj djelo preveo u dobi od 52 godine i da je tada već 30-ak godina živio i radio u Zagrebu; da je prije prijevoda objavio radove u kojima se bavi hrvatskim književnojezičnim pitanjima; da u prvom izdanju, osim nekoliko orijentalizama, nema jezičnih posebnosti koje ne bi mogle biti smatrane hrvatskima; da je i u novim izdanjima riječ o istom prevoditelju.
2. U pojedinim se izdanjima mogu uočiti razlike koje nisu nastale kao posljedica prevoditeljevih intervencija (Esih umire 1966.), već kao posljedica intervencije lektora, redaktora ili urednika.

Prije opisa jezičnih razlika u navedenim izdanjima i opisa njihove motiviranosti normativnim promjenama, potrebno je:

1. odrediti i popisati sve razlike u tri promatrana izdanja
2. uvidom u normativne priručnike utvrditi jesu li te razlike bile motivirane mogućim normativnim promjenama.

Tako se neizravno može zaključiti je li, i na kojim jezičnim razinama, u proteklih pedesetak godina došlo do prihvaćenih normativnih promjena. Utvrđivanje književnojezičnoga stanja u nekom razdoblju moguće je uvidom u normativne priručnike (normativne rječnike, gramatike i pravopise) za koje se može utvrditi da se u njihovu naslovu, podnaslovu, predgovoru ili pogovoru ističe da su normativni; da se njihovim sadržajem određuje ono što je u književnome jeziku pravilno i nepravilno; da se ti normativni priručnici u vremenu u kojem se pojavljuju smatraju normativnim priručnicima; da se po njima poučava (uči) norma književnoga jezika ili izrađuju školski udžbenici i priručnici.

U različitim izdanjima pripovijetke Pale sam na svijetu pravopisnih je razlika malo. To je posljedica činjenice da se pravopisna norma općenito mijenja rijetko, i samo kad za promjenom postoji opravdana potreba, jer česte pravopisne promjene najčešće dovode do ozbiljnih poteškoća u pisanom sporazumijevanju. Zbog toga je

⁵ Prvo izdanje pripovijetke objavilo je sarajevsko izdavačko poduzeće Polet. U nadi da ćemo doznati neke pojedinosti, stupili smo u vezu s tajnicom direktora današnjega izdavačkog poduzeća GDD Polet, ali nam je ona rekla kako je za vrijeme prošlog rata u poduzeću izbio požar u kojem su svi povijesni dokumenti izgorjeli.

⁶ To je izdanje objavljeno u izdavačkom poduzeću Mladost iz Zagreba. Isti je izdavač pripovijetku objavio i 1964., 1974., 1988., 1990. i 1991.

⁷ To je izdanje objavljeno u izdavačkom poduzeću Katarina Zrinska d.o.o. iz Varaždina. Isti je izdavač pripovijetku objavio i 1997. i 2005.

malen broj pravopisnih razlika u različitim izdanjima posve očekivan i u skladu je s tumačenjem kako je pravopisna norma vrlo konzervativan i stabilan dio norme književnoga jezika. Uz to, i pravopisne promjene koje su se u tom razdoblju dogodile – novosadski pravopis 1960., Babić-Finka-Mogušev Hrvatski pravopis 1994., iako donose bitne promjene, ne zahvaćaju velik broj oblika.

Za razliku od ostalih jezičnih razina sve uočene pravopisne razlike bile su motivirane promjenama u pravopisnoj normi u posljednjih pedesetak godina.

Jednačenje po zvučnosti

1. izdanje, 1950.	2. izdanje, 1989.	3. izdanje, 2001.
otšulja	odšulja	odšulja

U prvom proučenom izdanju provedeno je jednačenje po zvučnosti, iako se u izdanjima Brozova (9. izdanje – *odšunjati se*), Broz-Boranićeva Hrvatskog pravopisa (6. izdanje – *odšetati*), zatim u Pravopisu Matica hrvatske i srpske iz 1960. te u svim novijim hrvatskim pravopisima kao pravilo navodi kako se u slučaju suglasničke skupine *dš* jednačenje po zvučnosti ne provodi u pismu.

U ovom je slučaju, prema tome, promjena u drugom i trećem proučenom izdanju bila motivirana usklađivanjem s normativnim pravopisnim pravilima koja su vrijedila i u vrijeme objavljivanja prvoga izdanja pripovijetke – možda je u izdanju iz 1950. riječ o korekturnom propustu.

Pisanje zarez a ispred suprotnih veznika

1. izdanje, 1950.	2. izdanje, 1989.	3. izdanje, 2001.
-	On dobro zna da se to ne smije raditi ali sad je potpuno sam	On dobro zna da se to ne smije raditi, ali sad je potpuno sam
i ispao čak na pločnik, ali se nije ozlijedio	i odletio čak na pločnik ali se nije ozlijedio	i odletio na pločnik, ali se nije ozlijedio
Pale je prokrstario cijelim gradom, ali uzalud traži bilo kakav požar	Prokrstario je cijeli grad ali nije mogao naći nikakav požar	Prokrstario je cijelim gradom, ali nije mogao naći nikakav požar

Pisanje zarez a u novijim izdanjima u navedenim primjerima rezultat je usklađivanja s različitim pravopisnim pravilima. Naime, u starijim izdanjima Brozova i Broz-Boranićeva pravopisa nisu bila navedena pravila koja bi obvezivala na pisanje zarez a ispred suprotnih veznika. Međutim, već u Boranićevu pravopisu iz 1947. navedeno je pravilo kako je ispred suprotnoga veznika *ali* potrebno pisati zarez. To pravilo postoji i u suvremenim pravopisima.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje niječnice

1. izdanje, 1950.	2. izdanje, 1989.	3. izdanje, 2001.
nemože i ne može	ne može	ne može

U novijim izdanjima pripovijetke ispravljena je nedosljednost koja je bila prisutna u njezinu prvom izdanju i usklađena s pravopisnim pravilom da se niječnica u navedenom slučaju piše odvojeno od glagola, što je bilo propisano i Brozovim te Broz-Boranićevim pravopisom, kao i novosadskim pravopisom i svim novijim hrvatskim pravopisima.

Slova *dj* i *đ*

1. izdanje, 1950.	2. izdanje, 1989.	3. izdanje, 2001.
takodjer	-	-
svidja	-	-

Riječi *takodjer* i *svidja* u kojima je fonem *đ* napisan dvoslovom *dj* pojavljuju se samo u prvom izdanju pripovijetke iz 1950. i sigurno je, da se su te riječi pojavile i u novijim izdanjima, bile bi zamijenjene slovom *đ*. To bi se dogodilo ponajprije zbog činjenice da je slovo *đ* godine 1892. službeno uvedeno u škole Brozovim pravopisom 1892. i od tada i jest u hrvatskom slovopisu.

Književnojezična je norma općenito, pa tako i njezina morfološka norma, konzervativna, a promjene koje se javljaju u književnome jeziku nisu nagle, već postupne.

Morfološke promjene u književnim jezicima najčešće nastaju kao posljedica težnje za pojednostavljivanjem ili gramatičkim ujednačavanjem jezika, kao posljedica analogije ili usklađivanja rjeđih morfoloških oblika s češćima i sl. Uzrok morfoloških promjena, kao i promjena na ostalim jezičnim razinama, jest i težnja za jezičnom ekonomijom, odnosno nastojanje da se za vrijeme komunikacije uštedi tjelesni i misaoni napor.

U morfologiji hrvatskoga književnoga jezika u proteklih pedesetak godina nije bilo sustavnih promjena.⁸

⁸ „...u morfološkom sustavu hrvatskoga književnoga jezika u razdoblju nakon II. svjetskoga rata, a ni u cijelom 20. stoljeću, nije bilo velikih promjena“ (Lončarić, 1998.: 91). Razlike u odnosu na morfološku normu hrvatskoga književnoga jezika iz tzv. sarajevskog izdanja smatramo samo Esihovim razlikama u odnosu na normu, a ne kršenjima te norme jer je on kao prevoditelj mogao, s obzirom na slobodu književnoumjetničkoga stila, činiti i odstupanja u odnosu na normu.

Genitiv i lokativ u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi

1. izdanje, 1950.	2. izdanje, 1989.	3. izdanje, 2001.
nikog	nikoga	nikoga
u ovom	u ovome	u ovome
u kojem	-	u kojemu

Autori gramatika hrvatskoga književnoga jezika, poglavito starijih, kao pravilne navode genitivne i lokativne oblike bez pokretnih samoglasnika, navezaka *a*, *e*, *u* u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, kao i oblike s njima. Oba oblika općenito su smatrana jezično jednakovrijednima budući da se njihovim pojavljivanjem ili nepojavljivanjem značenje riječi ne mijenja (Maretić, 1931.: 170.; Florschütz, 1916.: 44., 45. – 49., 63.; Babić, 1991.: 620. i 621.).

Neki jezikoslovci naveske smatraju više obilježjem znanstvenog i književnoumjetničkog, a manje administrativnopoljavnog stila (Silić i Pranjko, 2005.: 381.). Drugi preporučuju njihovu upotrebu „kao jednu od osobitosti hrvatskih stilskih značajaka i navika“ (Samardžija, 1999.: 335.).

U vezi s promjenom u trećem proučenom izdanju pripovijetke može se zaključiti da promjena nije bila motivirana promjenama u književnojezičnoj normi, odnosno da njezin uzrok nije bila pojava novih, obvezujućih normativnih pravila.

Nastavit će se u sljedećem broju.

PITANJA I ODGOVORI

ZAGONETNA PREVLAŠT
JELOVNIKA NAD JESTVENIKOM

Kad je stvaranjem slobodne Hrvatske došla i hrvatska jezična sloboda, mnogi su s pravom shvatili da je došlo vrijeme da se vrte u uporabu i silom potisnute hrvatske riječi. Tako se u jednom restoranu počela rabiti i riječ *jestvenik* umjesto dotada općenito prihvaćene riječi *jelovnik*. Odmah se postavilo pitanje je li ta promjena opravdana. Na to pitanje nije jednostavno odgovoriti.

Borba za prevlast hrvatskih i srpskih riječi od 1918. bila je stalna. U trenutcima proplamsaja hrvatske slobode u većoj ili manjoj mjeri oslobađali smo se srpskih nanosa u hrvatskih jezik vraćanjem silom prognanih hrvatskih riječi. Taj je postupak u načelu opravdan. Bilo je i ima i onih koji su tomu postupku prigovarali ili mu i danas prigovaraju jer ga nisu razumijevali. Naime, takvi su postupci u jezicima rijetki. Malo je jezika u kojima se smjenom vlasti mijenja i jezik kao u hrvatskome. I u drugim jezicima riječi i oblici zastarijevaju, ali prirodnim